

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Eerste Wereldoorlog. Ook rampzalig voor de huisdieren in België

Vanderweyer, Luc

Citation

Vanderweyer, L. (2005). De Eerste Wereldoorlog. Ook rampzalig voor de huisdieren in België. *Leidschrift : Duitsland En De Eerste Wereldoorlog*, 20(December), 101-120.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72740>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72740>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De Eerste Wereldoorlog. Ook rampzalig voor de huisdieren in België

Luc Vandeweyer

De Eerste Wereldoorlog begon voor België in de vroege ochtend van 4 augustus 1914. Een forse Duitse voorhoede van zes versterkte infanteriebrigades rukte in snel tempo op naar de forten van de vesting Luik. Ze hadden opdracht de verdedigingsgordel te doorbreken. De eerste nacht werd in het donker fel gevochten. Soldaat Louis Comhaire werd erop uit gestuurd met een kleine verkenningspatrouille. Wat hij zag was verschrikkelijk, vele tientallen dode en stervende Duitsers lagen overal verspreid. Hier was een machinegeweer aan het werk geweest. Hij zag een grote hoop kogelhulzen, waar een grote, dode 'Belgische' hond naast lag.

Diezelfde ochtend zag hij ook een aantal koeien met de poten in de lucht liggen, sommigen nog stuiptrekkend. Ze waren in het kruisvuur terechtgekomen. De oorlog was voor de huisdieren op het slagveld zo mogelijk nog dodelijker dan voor de soldaten en de strijd was nog maar pas begonnen.¹ Dat er huisdieren rondliepen op het slagveld was geen toeval, de legers hadden namelijk heel wat dieren in hun rangen opgenomen.

Dit is een verkennend onderzoek naar het militaire belang van de huisdieren in België. Daarbij wordt zowel aandacht besteed aan de dieren op het slagveld als in de achterhoede. Huisdieren waren belangrijk. Ze ondersteunden niet alleen de slagkracht van het leger, ze vormden ook een aanzienlijk deel van de nationale rijkdom, omdat ze voor trekkracht en voedsel zorgden. Vanaf het begin werden ze het slachtoffer van het oorlogsgeweld. De aanslag op de huisdieren zou met name in de door de Duitsers bezette gebieden nog fors toenemen. Het verlies aan dieren was op dag van de wapenstilstand zo groot, dat het herstel vele jaren zou vergen.

Dankzij de getuigenissen van militairen en burgers krijgen we een beter zicht op wat er schuilt achter de naakte cijfers van de verliezen. Naast de economische factor was er immers ook een emotionele band tussen mens en dier. Hun lijden en dood was vaak even schrijnend als die van de mensen. Hun lot vormt een tot dusver zelden gebruikte ingang om de genadeloze hardheid van deze oorlog te vatten, niet alleen op het slagveld maar ook in de achterhoede waar de eisen van de uitputtingsoorlog hoe

¹ Louis Comhaire, *Oorlogsbelevissen. Hij en anderen tijdens 1914-18*, dagboek, bewaard in Documentatiecentrum Koninklijk Legermuseum Brussel.

langer hoe zwaarder wogen. Zo krijgen we inzicht in de mentaliteit tijdens de oorlogsjaren.

Huisdieren in uniform

Dat Louis Comhaire een dode hond zag liggen bij een stapel kogelhulzen is niet verbazingwekkend. Het Belgische leger beschikte over honderden honden. Al vanaf 1890 werd gepleit voor het inzetten van honden. Vreemd is dat niet, want in België, net als in de buurlanden, waren er tal van clubs die zich bezig hielden met het trainen van honden in allerlei rollen die evengoed van nut konden zijn in een militaire context. In 1904 richtte infanterieofficier Van de Putte een dienst voor ambulancehonden op. Hij gebruikte honden voor het opsporen van gewonden, vooral 's nachts, wanneer het te donker was voor mensenogen. Ze waren echter ook bruikbaar als trekhond; ze waren goedkoper dan paarden en machinegeweren waren per slot van rekening niet zo zwaar. De eerste militaire hondenkennel werd geïnstalleerd in de kazerne van de carabinieri in Brussel, Van de Putte's regiment.²

Het gebruik van honden als lastdieren was in België heel gewoon en had een lange traditie. Ook het leger maakte gebruik van deze traditie. Bij grote legeroefeningen in 1913 en 1914 werden massaal trekhonden ingezet. De dagen erop verschenen foto's in de geïllustreerde pers. Zodoende kon iedereen bijvoorbeeld zien hoe een compagnie de behoorlijk brede Maas overstak. Naast de bootjes met de soldaten en de wapens zwommen de trekhonden dapper mee naar de andere oever.

Op dat ogenblik wist de politieke en militaire top in België al dat bij een volgende Frans-Duitse oorlog keizer Wilhelm II zijn troepen via België naar Parijs zou zenden. Slechts weinigen konden bevroeden wat een rampzalige gevolgen een oorlog voor het land zou hebben. En bij het lot van de huisdieren stond al helemaal niemand stil. Men was gewend dat het leger – zoals al eeuwen gebruikelijk was – heel wat paarden gebruikte. Niet alleen in de cavalerie, maar ook als trekdieren deden ze massaal dienst bij de artillerie en de logistieke diensten. Gedurende deze jaren werd het bestand aan paarden in het leger fors want het leger groeide nu snel.

² Archief Eerste Legerdivisie, dossier December 1915; III Bureau, documenten nr. 380/30-31, rapport met historische terugblik door Carlos Farenthold. Zie ook de naamloze brochure, *Les chiens à la guerre*, z.p., z.d.

Toen de oorlogsdreiging plots toenam, bleek al gauw wat een zware tol de strijd zou eisen op het leven van alledag. Het leger eiste paarden op om de algemene mobilisatie te ondersteunen. Officieren trokken rond als opkopers en heel wat rij- en trekpaarden moesten van de ene op de andere dag hun bijdrage leveren aan de sterk groeiende krijgsmacht. Hun rol was erg belangrijk; de kracht van de ruitery werd niet gemeten in manschappen maar in paarden en in 'sabels'. Er was zelfs een speciale dienst met veeartsen.³ De artillerie was alleen maar wat waard als ze paarden had om de kanonnen te trekken. De dieren waren vrijwel uitsluitend aanwezig in het beweeglijke veldleger. Dat telde meer dan twintigduizend paarden op een sterkte van ongeveer 120.000 man.

Na de slag bij Halen was het nodig massagraven aan te leggen voor de gesneuvelde paarden. Later in de oorlog werden de dode dieren beschouwd als een waardevolle grondstof of ze werden direct door hongerige soldaten opgegeten. (Bron: Koninklijk Legermuseum Brussel)

Het ging echter niet alleen om de paarden en honden binnen de strijdkrachten. België was dichtbevolkt en de aanwezigheid van kleine, gemengde landbouwbedrijven was van grote betekenis voor het land. Met name de intensieve veeteelt speelde een belangrijke rol. Vee en pluimvee waren dan ook prominent aanwezig. Overigens niet alleen op de boerderijen, maar ook op het platteland mestte bijna elk gezin een eigen varken vet voor de slacht. Kippen en konijnen waren tot in de buitenwijken

³ Betreffende de inzet van paarden, zie: Migeotte: *Historique du Service vétérinaire de l'Armée Belge*. Ruslandarchief, Doos 331, nr. 185-14-620, Koninklijk Legermuseum.

van de stad aanwezig in kleine hokken, verborgen aan de achterkant van de rijtjeswoningen. België was internationaal vermaard voor zijn uitstekende trekpaarden en ze waren dan ook alom aanwezig.⁴

Soldaten hebben uiteraard ook voedsel nodig. Er werden van hen zware fysieke inspanningen gevergd en de legerleiding achtte het dan ook noodzakelijk om ze vlees voor te schotelen als krachtbron. Zodoende moest er levend slachtvee worden aangevoerd. De eerste troepenconcentratie waar slachtdieren massaal nodig waren, was de vesting Luik. De dieren moesten te voet naar de plaats van bestemming; een tocht van vaak vele tientallen kilometers, hetgeen wel een paar dagen kon duren. In het stadje Tongeren zag priester Jozef Paquay op 5 augustus hoe in de vroege ochtend grote kuddes vee in de richting van Luik werden gedreven, waar al kanonvuur weerklonk.⁵ Oorlogsverslaggever Derk Hoek hoorde later van een soldaat-familiedid hoe de kuddes daar terechtkwamen: 'Er was een geloei van jewelste in de vallei. Veel koeien verdwaalden. De boeren keken wanhopig: de beesten vormden hun hele bezit en nu werden ze hen afgenomen in ruil voor een papieren bon! We keken uit op een berg met groene weiden. Hier werden twee- à drieduizend koeien naar toe gedreven.' Boeren en vee waren ondertussen erg vermoeid. Verzwakte varkens en kalveren moesten op karren worden geladen om ze toch nog op hun bestemming te krijgen. Na het avondeten maakte de bewuste soldaat een wandeling en zag 'alweer die treurige stoet van opgeëiste beesten. Weer moesten twee varkens en enige kalveren opgeladen worden. Een varken met rood bebloede rug van het slaan werd langs een plank op den wagen gehesen. De plank brak, voordat het dier boven was. De burgers die als drijvers dienst moesten doen waren even ontdaan als ikzelf.'⁶

De Duitse invasie in de nazomer van 1914

Na twee dagen onafgebroken strijd gaf de Belgische legerleiding haar mobiele troepen ter plaatse bevel zich terug te trekken naar het midden van

⁴ Zie hierover: Yves Segers en Leen Van Molle red., *Leven van het land. Boeren in België 1750-2000* (Leuven 2004).

⁵ J. Paquay, *Tongeren in de eerste dagen van den oorlog* (Tongeren 1919).

⁶ Frank Gericke (schuilnaam van Derk Hoek), *Van het slagveld der natien, een boek bebelzende tal van persoonlijke berinneringen, reisbeschrijvingen, stemmingsbeelden, indrukken, opmerkingen, beschouwingen, anekdotes en verhalen over het land van België, zijne bevolking en hare levenswijs tijdens den nog woedenden oorlog* (Den Haag 1915) 28 en 31.

het land. Niet alleen de soldaten waren uitgeput: ‘de paarden der kanonniërs waren afgebeuld en doodop; er stortte van tijd tot tijd een neer om niet weer op te staan. Het gevallen paard werd doodgeschoten, in den sloot geworpen, waarna men zijn weg weer vervolgde.’⁷

Ondertussen wist iedereen dat de bezetters zich te buiten gingen aan moordpartijen onder de burgerbevolking en dat leidde tot een overhaaste en massale vlucht. Jozef Paquay vond dat zijn plaats in zijn parochie was en bleef. Maar in plaats van parochianen waren het nu andere wezens die zijn hulp nodig hadden. Vele boeren hadden hun dieren achtergelaten. ‘Overal hoorde men ’t geklaag der huisdieren, die leden aan honger en dorst, en uit de stallen in de benedenstad klonk het aanhoudend geloei van gebrek lijdend, verlaten vee,’⁸ aldus Paquay. Er was paniek uitgebroken en alleen dieren die een kar konden trekken werden op de vlucht meegenomen. Zodoende werden de karren van de vluchtende plattelanders door ossen en honden getrokken. Het was een treurige stoet.⁹

De Duitse legerleiding stuurde drie cavaleriedivisies België binnen. Zij vormden de voorhoede. Hun paarden werden afgebeuld, want de opmars moest vooruit gaan. Ook deze dieren werden het slachtoffer van rondvliegende kogels en granaatscherven. Hun doodstrijd kon lang duren en was hartverscheurend om te zien. De eerste grootscheepse botsing tussen de Duitse cavalerie en Belgische troepen vond plaats op 12 augustus bij het dorp Halen, niet ver van Diest. Het Duitse leger liep hier een forse deuk op. Ruiters en paarden bleken erg kwetsbaar.

De jonge studentingenieur en kersverse soldaat Arthur Pasquier ontmoette op 13 augustus, na de bloedige gevechten de dag ervoor, een boer die hem vertelde dat er een zwaargewond paard op de heuvel lag. Arthur ging er met enkele kameraden op af. Het paard was een oog kwijt door een kogel en er stroomde bloed uit zijn neusgaten bij elke ademtocht. De mannen gebruikten hun wapens om het dier uit zijn lijden te verlossen, maar ze moesten verscheidene keren schieten om het paard te doden. Er zijn leukere dingen in het leven, vond Arthur.¹⁰

⁷ Gericke, *Van het slagveld der natieën*, 60.

⁸ Paquay, *Tongeren*, 76.

⁹ *In de modderbrij van de ijzervallei. het dagboek van onderluitenant Raoul Snoeck*, vertaald door G. André (Gent 1998) 21.

¹⁰ *De Grote Oorlog van Arthur Pasquier. Veldtochtsnotities van een Waal in de Westhoek*, vertaald door G. André (Gent 1999) 32.

Niet alleen de Belgen – burgers en militairen – sprongen weinig zachtzinnig om met de dieren. De Duitse aanvallers gingen nog veel erger te keer. Met honderdduizenden trokken de *feldgrane* troepen over Belgisch grondgebied. In alle dorpen en steden waar ze overnachtten, moesten de bewoners voor voedsel zorgen. De burgemeesters werden wanhopig van hetgeen dat de Duitsers opeisten. Gewoon plunderen kwam ook voor. De doortocht was een ramp voor de veestapel. Alles wat als eetbaar werd beschouwd, werd meedogenloos geslacht. Toen het regiment van Wojziech Jacobson, een arts behorend tot de Poolse minderheid, die op dat ogenblik dienst deed in een Pruisisch infanterieregiment, door het Zuiden van de provincie Limburg trok, kregen de troepen driemaal per dag warm eten. Alleen de beste delen van de dieren werden verorberd. De rest werd weggegooid of zelfs begraven, zodat het voor de doodsbanke burgers onbruikbaar werd.¹¹

Deze Duitse spotprent toont hoe de troepen achter het vastgelopen front al snel zelf huisdieren begonnen te houden. Zo hadden ze altijd vers vlees voor de militaire slachterijen. De bezettingsadministratie zorgde voor de nodige opeisingen ten koste van de Belgische boeren. (Bron: Arnold's *Kriegsflughblätter der Liller Kriegszeitung*).

Die opmerkelijke moordzucht van de aanvallers ten aanzien van het voedingspotentieel in België hield niet op. Weken later, tijdens een aanval tegen de Duitse noordflank, trok Louis Comhaire door Boortmeerbeek, een dorp tussen Mechelen en Leuven. De Duitsers hadden intussen hun biezen

¹¹ W. Jacobson, *En marche sur Paris avec l'Armée prussienne du Général von Kluck* (Brussel 1937) 30-31.

gepakt en hij zag overal de sporen van plunderingen en vernielingen. Her en der verspreid lagen de resten van geslachte dieren, waarvan alleen de beste stukken vlees uit de karkassen waren gesneden. De resten lagen weg te rotten. Dieren en soldaten bleven dichtbij elkaar. De compagnie moest begin september vlak bij een koeienstal slapen en dat was niet prettig vond Louis: 'Het rusten is er moeilijk en onaangenaam, door het voortdurend loeien der runderen en de onzure stalmest.' Voor stadsjongens, zoals Louis, was dit wennen. Maar dat was het ook voor de dieren. Toen de troep opnieuw naar de frontlijn trok, niet ver van Londerzeel, waren de huizen verlaten. Maar het rundvee bevond zich nog in de stallen. Vanaf het moment dat de Duitse artillerie begon te vuren, werden boerderijen geraakt. Al snel vlogen ze in brand, terwijl het vee nog aan touwen was vastgebonden. Louis hoorde hun 'hartverscheurend geloei' door het verschrikkelijke lawaai van de beschieting heen. De dieren werden levend verbrand.¹²

Uiteindelijk moest de kern van de Belgische troepenmacht begin oktober de vesting verlaten en naar het kustgebied trekken. Ondertussen was het aantal vluchtelingen met vele honderdduizenden toegenomen. Als de vlucht kon worden voorbereid, deden de boeren hun best hun vee mee te nemen. Het kanonvuur dreef deze mensen naar de Franse grens, waar de douaniers de dieren echter weigerden toe te laten. Er zat niets anders op dan ze ter plekke los te laten. De plaatselijke landbouwers probeerden zoveel mogelijk van de loslopende zwijnen, geiten en koeien te pakken te krijgen. Zo verwisselden huisdieren tijdens deze roerige dagen van eigenaar.¹³

Remy Duflou, inwoner van Ieper, zag midden oktober Franse en Britse troepen aankomen. Boven de stad vlogen de Duitse luchtverkenner in hun *Taubes*. Hij merkte op dat de duiven bang waren voor de vliegtuigen en hun vlucht wijzigden. De kasseien van het stadje waren ondertussen zo glad afgesleten dat menig soldatenpaard uitgled. Daarom werden de straten met as bestrooid om dat verder te voorkomen. Vele vluchtelingen hadden hun vee meegebracht. Voor de Franse soldaten was dat welkom, ze kochten koeien op voor de slacht. De toestroom aan dieren veroorzaakte echter zo veel paardenmest op straat, dat deze door arbeidersploegen moest worden

¹² Comhaire, *Oorlogsbelevissen*, boek I, 71- 84, ook voor volgende alinea.

¹³ Getuigenis van M. Gryson in: J. Hardeman en M. Demeester red., *Van den Grooten Oorlog* (Kemmel 1985) 50.

verwijderd. Daarna werden door andere ploegen de straten met ontsmettingsmiddelen bestrooid.¹⁴

Deze mensen konden toen nog niet weten dat het front in deze regio zou vastlopen. Ondertussen waren de soldaten wel gewend geraakt aan hun nachtelijke onderkomens in stallen, varkenskotten en hooizolders. De troep van Louis Comhaire moest bij aankomst in het stadje Diksmuide op een hooizolder slapen: er hing een verpestende stank. Het hooi lag vol kattendrek dat ze in het donker niet zagen liggen. Prettig was anders, maar het zou nog veel erger worden, want hier moesten ze blijven om de Duitse stormloop naar de Franse Kanaalhavens tegen te houden. Stand houden betekende honger lijden en ze trokken op strooptocht. De mannen ontdekten in een verlaten hoeve een big van ongeveer zestig centimeter lengte. Eén van de soldaten, een bouwvakker uit Hoboken, aarzelde geen ogenblik. 'Met een zakmes, dat hij al in zijn hand had, gaf hij met alle kracht een forse stoot in de keel van het dier, dat zich met alle geweld verzette en een hels gehuil liet horen.' De man stak zijn veel te korte mes herhaaldelijk links en rechts in de strot van het dier, maar het vertoonde geen enkel teken van verzwakking. Uiteindelijk moest Louis de bajonet op zijn geweer gebruiken om met één steek het dier uit zijn lijden te verlossen. Het vee zorgde ook voor overlast. De soldaten kregen koffie, maar gezet met water dat de keukenploegen uit een van de poldergrachten hadden gehaald. Daarin dreven de 'uitwerpselen van het grazende rundvee en allerlei andere rottende voorwerpen'. Wekenlang werd geschoten en gemoord. Er werd midden op straat in het zwaar beschoten Diksmuide een ezel aangetroffen met zijn vier poten in de lucht. Men vond de aanblik grappig; het was alsof er een tapijt lag. Bij hun stelling schoot een huis in brand. Een grote langharige hond zag geen andere uitweg dan te vluchten naar de dakgoot. Het doodsbange dier liep al jammerlijk blaffend heen en weer. Toen het vuur te intens werd sprong hij naar beneden.¹⁵

Ondertussen zijn we al in het begin van november 1914. De Duitse soldaten hadden het land op hun doortocht leeggeplunderd. Derk Hoek probeerde weken na de Duitse opmars om vanuit Maastricht Brussel te bereiken. Hij moest dat grotendeels te voet doen door bezet gebied. Het zag er allemaal vrediger uit dan hij had verwacht. De boeren waren weer aan het werk, maar het viel hem op dat de varkens die door kleine jongens en

¹⁴ Oorlogsdagboek van Remy Duflou, in: J. Geldhof red., *Oorlogsdagboeken over Ieper (1914-1915)* (Brugge 1974) deel I, 314, 331, 332.

¹⁵ Comhaire, *Oorlogsbelevissen*, boek I, 104-106, 139-143, 149-150.

meisjes werden geweid broodmager waren. De restjes waarmee de dieren traditioneel werden gevoederd, waren niet meer voorhanden. Het land dreigde getroffen te worden door hongersnood, want de winter kwam er aan.¹⁶

In deze streek was het gros van de Duitse troepen gewoon doorgetrokken. Heel anders was dat voor het frontgebied bij Nieuwpoort, Diksmuide en Ieper, daar bleef hun leger steken. Schoenmaker Felicien Vanhove leefde in het kleine dorpje Zarren dat de pech had zich opeens aan de 'Duitse' kant van het front te bevinden. Het viel hem meteen op hoe vernielzuchtig de grijze soldaten waren. Op 23 oktober 1914 noteerde hij in zijn dagboek dat de Duitsers alle dieren doodden die ze zagen. Veel losgeslagen huisdieren liepen ondertussen vrij rond over velden en akkers. Maar vrij zijn was net zo gevaarlijk. Op 27 oktober noteerde hij hoe de Duitsers kippen vingten om ze vervolgens met de blote hand de kop af te rukken. Ze sloegen dieren ook dood met stokken of gebruikten daar hun vuurwapens voor. Het was doden om te doden. De geur van de dood hing over het dorp. De dorpingen trokken in ploegen met spaden rond om dode dieren en mensen te begraven. Het geweld hield aan tot in 1915.¹⁷

De Duitse legerleiding beseftte dat een snelle beslissing op het slagveld niet meer mogelijk was. De Belgische bevolking was vooral bekommerd om de komende winter die honger en kou zou brengen. Ofschoon de meeste zorgen van generaals en burgers mijlenver uit elkaar lagen, hadden ze één gemeen: geen van hen kon toen al weten dat de bezetting voor vier volle jaren zou duren.

Deze spotprent uit Duitse bron toont hoe soldaten op verlof gingen naar de Heimat. Waren de dieren gekocht of in beslag genomen? (Bron: *Liller Kriegszeitung*, Sommerlese 1917, 20.)

¹⁶ Gericke, *Van het slagveld der natieën*, 262-264.

¹⁷ Jos Demarée ed., *Oorlog in de Belgique. Het oorlogsdagboek van schoenmaker Felicien Vanhove uit Zarren 1914-1917* (Koksijde 2000) 52-78.

De Duitse bezetting

In het oorlogsrecht was voorzien dat een bezettingsmacht onderhouden moest worden door de bevolking van het bezette gebied. Van die regel hadden de bezetters al ruim gebruik gemaakt door zich voedsel en drank toe te eigenen. Het was echter ontaard in een tomeloze vernielzucht. Deze dreigde hen nu op te breken.

Vanaf het moment dat het front in het Westen was vastgelopen, begon de Duitse legerleiding te rekenen op een langere duur. Het kleine België kon zijn eigen bevolking niet voeden, er was dus aanvoer van buitenaf nodig. Daarvoor werd, mede dankzij Nederlandse bemiddeling door gezant van Vollenhoven, een regeling getroffen. Maar ook de binnenlandse voedselproductie moest worden vergroot. Niet alleen voor de Belgische burgers, maar vooral voor hun bezetters. Er verschenen nu bijna elke dag affiches op muren en bomen. Verordeningen en waarschuwingen werden kracht bijgezet met bedreigingen. Zo kregen de inwoners van Tienen op 7 januari 1915 de verordening te lezen dat er een hondenpenning werd ingevoerd met daarbij het dreigement dat, wanneer de Duitsers een hond zonder penning op straat zouden aantreffen, het dier onmiddellijk afgemaakt zou worden. De Duitsers voerden in snel tempo een planeconomie in die alle facetten van het economisch leven en van de voedselproductie reglementeerde. Het doel was de productie zo hoog mogelijk op te drijven, zodat er zoveel mogelijk voor de eigen militairen afgeroomd kon worden. Achter elkaar verschenen er verordeningen die hooi voor paarden opeisten, de slacht verboden en het fokken van trekpaarden en vee reglementeerden. Paarden moesten al vroeg in een register ingeschreven worden en begin 1916 werd dat ook ingevoerd voor de runderen. Men haatte het voortdurende opeisen van dieren. Generaal von Falkenhausen, sinds het voorjaar van 1917 chef van de Duitse bezettingsmacht, berekende dat er 160.000 Belgische paarden waren opgeëist. Ze werden naar het eigen leger gestuurd, maar ook in de *Heimat* verdeeld onder de Duitse landbouwers. In bezet België konden boeren en bedrijven op steeds minder trekkracht rekenen.

Het bleef niet bij de paarden alleen. Op 31 januari 1917 werd in het overstroomde frontgebied een Duitser van de 20ste Divisie Landwehr door Belgen gevangen genomen. Hij vertelde zijn ondervragers dat zijn landgenoten in België honden opkochten om als waakhond te dienen. Het dier werd getraind door de soldaat die zijn persoonlijke baas zou worden.

Een echt groot succes was het niet, vond hij. Veel honden sloegen in panische angst op de vlucht wanneer de artillerie begon te donderen.¹⁸ Het bleef niet bij opkopen: later eiste de bezetter trekhonden op dat wil zeggen dieren met minstens 40 centimeter schouderhoogte. Ook de Duitsers hadden karretjes om te trekken. Elke hond spaarde mankracht uit, die werd immers schaarser door de zware verliezen.¹⁹

De dieren die de Duitsers in dienst hadden moesten te eten krijgen. Dat werd echter hoe langer hoe moeilijker. Kadavers bleken een waardevolle grondstof. Ze leverden voedermeel voor de legerpaarden, lijnstoffen, hoorn en vlees voor de Duitse *Kriegshunde*. De aanvoer van kadavers was bij tijd en wijle aanzienlijk. Bij grote veldslagen in de buurt van Ieper vielen in enkele weken tijd ongeveer 4500 paarden. Von Falkenhausen stelde dat in totaal 63.000 kadavers in België werden verwerkt. Dat betekende dat even zoveel dieren in hun leger stierven, door ziekte of in het strijdgewoel. Geen wonder dat de bezetter het fokken zoveel mogelijk wilde bevorderen. Ze zochten ook naar nieuwe bronnen van veevoeder. De bezetter deed pogingen om het in de Kempen veel voorkomende heidekruid te verwerken tot *Pflanzenmehl*. Maar dat draaide op niets uit en het project werd stop gezet. Voor eikels en kastanjes werd geld gegeven en het was dus een prima bijverdienste voor kinderen op het platteland. De vruchten waren immers geschikt om tot varkensvoer te worden verwerkt.²⁰

De bezetting begon nochtans met een incident dat tekenend was voor het superioriteitsgevoel van de bezetter. Op 31 december 1914 gaf Maximilian von Sandt, de chef van het burgerlijk bestuur, aan de hoge magistraat Charles Terlinden een brief van Otto Hartmann, voorzitter van het Duitse verbond van dierenbeschermingsverenigingen. Daarin werd geëist dat de dieren in België meer bescherming zouden genieten. Er stond in dat vele dierenvrienden via hun verblijf in België als lid van 'unserer tapferen Armee' gezien hadden dat de plaatselijke bevolking niet erg zachtzinnig met de huisdieren omsprong. Op hoge toon eiste hij dat er maatregelen werden getroffen. Ook later in de bezetting waren er nog Duitse verordeningen in die zin, onder meer ter bescherming van

¹⁸ Archief Eerste Legerdivisie, document nr. 794/23.

¹⁹ L. Gille, A. Ooms, en P. Delandsheere, *Cinquante mois d'occupation allemande, 1914-1917* (Brussel 1919) deel III, 26 oktober 1917, 476.

²⁰ Nachlass von Falkenhausen. Erinnerungen aus dem Weltkrieg 1914-1918. Bundesarchiv Militärarchiv. DEEL II, p. 205-206, 332-333.

zangvogels.²¹ Ook individuen uit de Belgische burgerij droegen hun steentje bij aan die opmerkelijke 'beschavingsdrang'. De *Koninklijke Antwerpsche Maatschappij tegen Wreedheid jegens Dieren* bleef tijdens de bezetting een betere behandeling van de huisdieren eisen. Deze mensen vonden dat ze een goede invloed uitoefenden op de beschaving 'en op het mensdom, welk zij verbeterde door 't verfijnen van de volkszedes'. Het is onwaarschijnlijk dat de verordeningen van de bezetter bevorderlijk waren voor een mentaliteitswijziging bij de bevolking.²²

Van beschavingsdrang was in de loopgraven maar hoogst zelden iets te merken. Het feit dat het leven aan het front nog veel moeilijker was dan in het bezette land, had ook op het terrein van de behandeling van huisdieren een weerslag. Nergens leefden de mensen zo dicht bij de dieren als de soldaten aan het IJzerfront.

Overleven aan het front

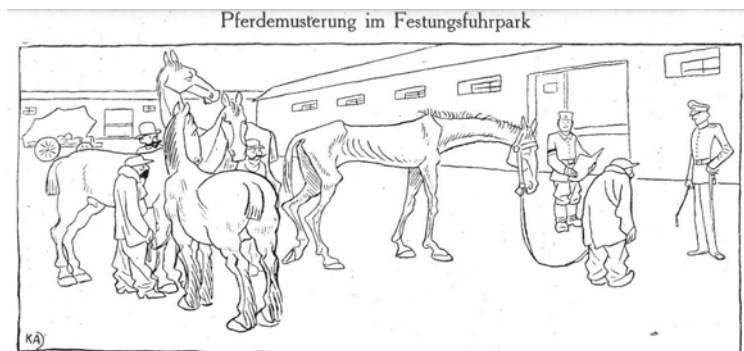
Louis Comhaire heeft een beschrijving gegeven van een vlakte in het frontgebied aan de IJzer die was overstroomd. Er staken nog bomen in herfstkleuren bovenuit, muren van boerenhoeven en hier en daar struikgewas. Er dreven ook lijken; en niet alleen van soldaten. 'Links, rechts, overall ontwaart men witroze, witzwarte plekken die half gebogen boven het water uitsteken. Het zijn de rompen van runderen, die tot voor kort nog zo rustig in de weide graasden. De ontbinding, de verrotting nabij, dient dit alles als lokaas voor de raven, die er krassend boven vliegen, alsof zij juichen om die onmenselijke slachting.' Eén stier had de strijd overleefd, en zelfs ook de komende winter. 's Nachts was zijn geplons in het moerassige niemandsland vaak de oorzaak van ongerustheid bij de schildwachten. Overdag zag men hem rustig grazen op droge plekjes of waadde hij door ondergelopen stukken land. Maar ook dit dier werd op een gegeven moment gedood, en wel door een Belgische sergeant die vond dat zijn mannen een verse biefstuk verdienden.²³ Zowel in het wild levende dieren

²¹ 'La magistrature belge sous l'occupation allemande. Souvenirs de guerre aout 1914-octobre 1918', Discours de M. Terlinden, Procureur général à l'audience solennelle de rentrée, le 1er octobre 1919, Cour de cassation de Belgique (Brussel 1919) 34-35.

²² *Bijzonder Verslag. Dienstjaren 1914-1915* van de Koninklijke Antwerpsche Maatschappij tegen de Wreedheid jegens de Dieren. Karton 29 in archief Mercier, aartsbisdom Mechelen.

²³ Comhaire, *Oorlogsbelevissen*, boek 2, 13-14, 26-27.

als huisdieren werden als voedsel beschouwd. Kikkers, vissen, watervogels, hazen en konijnen werden gestrikt, gevangen, doodgeschoten en met smaak verorberd. De Belgen hadden zelfs een bijzondere voorliefde voor paardenvlees, een gruwel in de ogen van hun Britse lotgenoten. Op 2 maart 1915 sneuvelde een Frans artilleriepaard bij de steenbakkerij waar de compagnie van René Deckers lag te wachten op inzet. De soldaten aarzelden geen ogenblik. Ze sneden het dier aan stukken en tegen de avond was er niets meer van over dan beenderen en ingewanden. René noteerde de volgende dag: 'het vlees was door de soldaten weggesneden, zoals wilde honden een buit te lijf gaan.'

In de ogen van de Duitsers probeerden de landbouwers vooral paarden van mindere kwaliteit te leveren. In werkelijkheid gingen vooral de beste dieren naar de Duitse bodem of naar hun troepen aan het front. (Bron: Arnold's *Kriegsflugblätter der Liller Kriegszeitung*).

De talrijke lijken en de viezigheid van een uitgestrekt, moerassig slagveld zorgden voor een toename van het aantal ratten. Ze werden gehaat. De jonge Gentenaar Raoul Snoeck schreef op 8 januari 1915 neer wat alle frontsoldaten ervoeren: de nieuwe vijand waren ratten.. Ze liepen over de buiken en gezichten. Eten moest hoog opgehangen worden, zodat de ratten er niet bij konden. Als de ratten er wel bij konden zou de soldaat honger lijden. Maar er was hulp op komst. Op 18 juni 1916 schreef Raoul dat de eenheden honden kregen om hen te helpen bij de rattenjacht. Maar de dieren vervulden ook een sentimentele rol. Veel soldaten hadden niet gewacht op toestemming van de militaire top en een hond aangeschaft. De

niet aflatende strijd tegen de ratten was een goede reden dat de officieren een oogje dicht knepen.²⁴

Katten waren veel zeldzamer in het leger, ze waren immers meer territoriumgebonden dan honden. Ze vertikten het dus om de compagnie te volgen op zijn voortdurende verplaatsingen van vaak tientallen kilometers door het frontgebied. Bij de artillerie die veel langer op een bepaalde plaats bleef kon het wel, al bleven hondjes te allen tijde populairder en dus ook veel talrijker. Een kat verdween ook wel eens in een stoofpot en werd dan gemeenzaam 'oorlogskonijn' genoemd.²⁵

Het leger zag overigens al snel de voordelen van de aanwezigheid van deze kleine huisdieren. Niet alleen, omdat ze zo enthousiast de strijd aangingen met de vermaledijde ratten, maar ook omdat het uitstekende verklikkers bleken te zijn, wanneer de vijand niesgas gebruikte. Vooral katten begonnen veel eerder te niezen dan mensen. De Duitsers gebruikten niesgas om de reukzin van de militairen uit te schakelen, zodat hun neus hen niet waarschuwde wanneer de dodelijke gassen werden afgeschoten. Als na een gasbombardement gevreesd werd voor een besmetting van de bunkers en ondergrondse schuilplaatsen, werd aangeraden eerst een hond naar binnen te sturen. Als er nog mosterdgas aanwezig was zou hij meteen tekenen vertonen van een branderig gevoel aan zijn ogen. Het werd telkens herhaald: de soldaten moesten honden en katten in het oog houden bij het begin van een mogelijke gasaanval. Ze merkten veel sneller dat er gas in de lucht hing dan de mensen.²⁶

Gas was inderdaad levensgevaarlijk voor mens en dier. En dat tot kilometers ver achter de frontlijn. Ook waar nog burgers woonden kon het gevaarlijk zijn. Camille Castele, een verder niet geïdentificeerde burger die in de frontstreek leefde, was in het achterland onderweg met paard en kar en daarop een varken, toen hij het signaal voor gasalarm hoorde. Hij liet zijn trekdier zo snel mogelijk lopen. Hij zag de wolk traag over de grond kruipen en voelde een verschrikkelijk branderig gevoel aan zijn ogen. Maar hij overleefde het. Bij zijn terugkeer zag hij hoe de vogels en de koeien dood in het gras lagen. Maar toch was er iets bijzonders met de runderen: 'die met

²⁴ Snoeck, *In de modderbrij van de ijzervallei*, 61, en tal van andere gelijkaardige getuigenissen.

²⁵ Comhaire, *Oorlogsbelevissen*, boek 3, 12-14.

²⁶ Archief Eerste Legerdivisie document nr. 1209/60: Aanbevelingen betreffende de bescherming tegen gas. Afkomstig van het bulletin du comité central d'études et de recherches concernant les gaz asphyxiants. Doc. Nr. 1251/79: Richtlijnen betreffende gifgasaanvallen op artilleriestellingen door chef artillerie van de eerste Legerdivisie, 21 april 1918.

hun gat naar 't gas lagen, waren niet dood. Die met hun muil naar 't gas waren steendood en zo dik gezwollen. Dat mag niet zijn, beesten en mensen zo naar de kloten helpen.²⁷

De trekpaarden van het leger waren voortdurend in gevaar sinds de Duitsers op grote schaal gas gebruikten. Voor de legerleiding was dit een grote zorg. De stallen werden daarom zelfs een stuk naar achteren verplaatst, tot er speciale gasmaskers voor de paarden kwamen. De eerste duizend exemplaren waren bestemd voor de eenheden waarvan de paarden het vaakst in de gevarenzone dienst moesten doen. Het was tevens een bijkomende opdracht voor de dierenartsen om les te geven in de bescherming van de dieren tegen gas.²⁸

Een andere diersoort die een belangrijke rol speelde in het leger was de duif. De angst voor spionage was zo groot dat de dieren groot gevaar liepen. In het bezette land waren ze ten strengste verboden. Militairen vertrouwden alleen de duiven in hun eigen hokken. Vandaar dat de eenheden in beslag genomen jachtgeweren kregen en richtlijnen op welke kleuren ze moesten letten, waarna ze zonder pardon de dieren mochten neerschieten. Er werden inderdaad wel eens duiven gepakt met geschilderde markeringen op de vleugels en een boodschap aan een pootje. De meeste duiven werden klaar gehouden op bedreigde voorposten. Als de telefoon het niet meer deed kon een duif de achterhoede inlichten. Maar voorposten lagen vaak onder vuur en dat was vaak dodelijk voor de dieren. Het leger fokte duiven, zodat er altijd vervanging voor omgekomen vogels was.²⁹ Er bestond zelfs een speciale eenheid, de 'Service du Colombier militaire belge' met een luitenant aan het hoofd. Er waren echter aanwijzingen dat de dieren niet altijd goed verzorgd werden. Het personeel was vaak slordig en onkundig. Daarom kreeg men een opleiding, die werd afgerond met een

²⁷ Getuigenis in: Hardeman en Demeester, *Van den Grooten Oorlog*, 146.

²⁸ Archief Eerste Legerdivisie document, nr. 895/34: stafchef Ruquoy aan de divisiebevelhebbers op 11 mei 1917 betreffende de noodzaak om de paarden beter tegen het Duitse gas te beschermen. Zie ook nr. 1129/35: Hoofdkwartier aan divisiebevelhebbers 24 december 1917 en nr. 1351/45: Ordre journalier van 27 juli 1918.

²⁹ Paul de Backer, *Journal 1914-1918* (Gent 1999) 28 maart 1917; Archief Eerste Legerdivisie document, doc nr. 1065/11: Rapport van bevelhebber van de 'cavalier' bij Diksmuide en de Dodengang, 20 oktober 1917. doc. Nr; 1353/58: Rapport van de 1ste Infanteriedivisie voor dag van 29 juli 1918. Doc nr. 1368/68 11 augustus 1918 «Ordre. Journalier d'Armée».

examen. Er waren zes duivenposten voorzien per divisiesector aan het front.³⁰

Uit dagboeken en getuigenissen blijkt dat vele soldaten die een paard toegewezen kregen van het dier gingen houden. Het is duidelijk dat dit ook het geval was met de honden. Hun aantal nam zodanig toe dat het hoofdkwartier moest ingrijpen. Ze vraten een aanzienlijk deel van de voedselvoorraden op, bovendien werd de hand gelicht met de voorschriften ter inperking en voorkoming van hondsdelheid. Daar was de legertop zeer van geschrokken; elke soldaat die werd gebeten, was zo goed als zeker een dode soldaat en het leger had al te kampen met te weinig manschappen aan het einde van de oorlog. De divisiebevelhebbers kregen de opdracht hier paal en perk aan te stellen. Honden moesten een muilband hebben, zodat ze geen mensen of andere honden konden verwonden. Hun aantal moest hoe dan ook verminderen, desnoods met behulp van rigoureuze maatregelen. Wel werden 'chiens ratiers', rattenvangers, toegestaan in de barakken op voorwaarde dat ze eveneens van een muilband werden voorzien wanneer ze vrij rondliepen.³¹

Het einde van de oorlog

In de loop van 1918 werd duidelijk dat het erop of eronder was. De Belgische troepen kregen meer front te bezetten, onder meer dicht bij Ieper waar door de beschietingen een waar maanlandschap was ontstaan. En toch liepen er nog katten rond die hun 'ouderlijk' huis nooit hebben verlaten. Ze vertoonden bijna allemaal sporen van verwondingen. Sommige hadden nog maar drie poten.³²

De slagkracht van de Duitsers verzwakte. Dat was ook te merken aan de dieren die ze hadden ingeschakeld. Een van de soldaten schreef aan zijn moeder op 11 augustus 1918 dat een van de nieuwelingen die het bezette land was ontvlucht hem vertelde hoe hij had gezien dat de Duitsers in Brussel hun vrachtwagens lieten trekken door ossen. Die dieren gingen gewoon liggen als ze moe waren en vertikten het weer op te staan ook al

³⁰ Archief Eerste Legerdivisie document 1 DA, 1868/3: Rapport betreffende de toestand van de duiven in de 1ste legerdivisie, 10 januari.

³¹ Archief Eerste Legerdivisie document 1165/16: Ordre journalier du 28 januari 1918.

³² René Willems, *Gezien en bijgewoond. De geschiedenis van het 20ste Linieregiment* (Gent 1921) 149.

werd er geroepen en werden ze geslagen.³³ De Franse inlichtingendienst meldde eind augustus dat uit talrijke veroverde documenten bleek dat de Duitsers zeer veel moeite hadden om hun paarden nog fatsoenlijk te voeden. Er werden allerlei vervangingsmiddelen uitgetprobeerd, zoals riet en jonge biezen; twijgen met de bladeren er nog aan en dan in gedroogde vorm; jonge struikjes die werden geperst en vervolgens in kleine stukjes gehakt. Er worden ook veekoeken gemaakt van allerlei plantaardig materiaal en fruitafval.³⁴

Het was inderdaad een veeg teken voor de verzwakking van de vijand. Met de eerste herfstdagen kwam ook het eindoffensief. Net zoals alle vorige veldslagen was ook dit weer een ramp voor de dieren ter plekke. Paarden sneuvelden bij de vleet. Het waren er zoveel dat de generaals uitdrukkelijk bevalen dat ze begraven moesten worden.³⁵ De Belgische infanterie beseftte dat het einde van de oorlog naderde en ze bleef de terugtrekkende vijand op de huid zitten. Op een bepaald ogenblik trof ze een grote Duitse hangar aan waarbinnen een vreselijk tumult weerklonk. Ze openden de deuren en zagen een vreselijk schouwspel: 'wij die ons zo dikwijls als hyena's op verminkte paarden hadden geworpen en van hun vlees soms al hadden verslonden wanneer het dier nog met de poten sloeg; wij, die mensenlijken als hoofdkussens hadden gebruikt en te Passendale in loopgraven hadden gezeten, die door onze Engelse vrienden bijna uitsluitend met lijken van Duitsers waren vervaardigd, stonden hier met de handen voor de ogen.' De ruimte was gevuld met vele tientallen ernstig verminkte en stervende paarden. Daartussen vonden ze de vertrappelde lijken van vier Duitsers.³⁶

De Duitsers tekenden een wapenstilstandsakkoord dat op 11 november van kracht ging. Ze moesten terug naar hun vaderland, maar de strooptocht duurde voort. Zolang het kon, profiteerden ze van hun macht. Kanonnier Valentin Dewaele had tijdens de laatste oorlogsweken gemerkt hoezeer de Duitsers bleven plunderen. Aan zijn moeder schreef hij: 'bij de boeren hebben de Duitsers de oogst en het vee meegenomen. Er zijn er niet

³³ J. Dewaele red., *De oorlog van Valentin. Brieven van Oostendenaar Valentin Dewaele, kanonnier aan het Ijzerfront*, [Grootvaders oorlog, nr. 3] (Koksijde 1999).

³⁴ Archief Eerste Legerdivisie document 1383/108: Annexe aan het Bulletin d'information van 27 augustus 1918.

³⁵ Archief Eerste Legerdivisie document 1451/99: Delobbe, hoofdkwartier aan divisiebevelhebbers, 12 oktober 1918.

³⁶ L. Achten, *Moeder had gelijk*, (Antwerpen, z.d.) 167-168.

veel die een varken, een koe of een paard hebben kunnen verstoppen.³⁷ Verbazingwekkend is het niet, de soldaten hadden honger. Ze hadden ook amper nog trekpaarden. Bij de terugtocht werden vele wagens getrokken door Duitse soldaten in plaats van paarden.³⁸ En elk dier dat ze konden meenemen betekende een klein kapitaaltje. De strijd was voorbij maar het herstellen van de schade aan de veestapel zou nog lang duren.

Tal van ooggetuigen zagen hoe de terugtrekkende Duitse troepen in november 1918 nog zoveel mogelijk huisdieren probeerden mee te nemen naar hun vaderland. De transfers van huisdieren in de richting van Duitsland bleven op die manier duren tot de laatste grijze soldaat het Belgische grondgebied verlaten had. (Bron: Koninklijk Legermuseum Brussel)

Tot slot

Tot slot een vrolijke maar betekenisvolle noot. Militair Gouverneur van Limburg, generaal Vanniesbecq, schreef op 5 september 1919 aan de minister van Oorlog over een belangrijk incident. Op een trein met 1600 verlofgangers van het Belgische bezettingsleger in het Duitse Rijnland waren ook 2000 varkens aangetroffen. De onthutste stationschef van Hasselt wilde de trein terugsturen maar dat was niet naar de zin van de

³⁷ Dewaele, *De oorlog van Valentin*, Valentin aan moeder, 25 oktober 1918.

³⁸ J. Paquay en P. de Corswarem, *Tongeren gedurende de Duitse bezetting* (Tongeren 1920) 325.

veteranen. Het leger moest driehonderd man optrommelen als ordemacht en de varkens werden manu militari in beslag genomen. De trein met de verlofgangers mocht daarna zijn weg voortzetten. De soldaten die beweerden eigenaar van de varkens te zijn plus werden samen met hun levende have op een andere trein gezet. Die mocht in het midden van de nacht weer terug naar Duitsland.³⁹

De Belgische autoriteiten vreesden al te eigengereid optreden. Bovendien brachten dieren ook besmettelijke ziekten de grens over. Vandaar deze rel in Hasselt. Dat de soldaten zo geïnteresseerd waren in varkens hoeft niemand te verbazen. Men schatte dat de populatie runderen en paarden door de oorlog tot op de helft was afgenomen. De dieren vertegenwoordigden trekkracht en koeien waren melkproducenten, hetgeen ze enigszins tegen het mes van de slager beschermde. De varkens vertegenwoordigden slechts voedsel en hun bestand nam daardoor af van anderhalf miljoen tot 200.000 stuks.⁴⁰ Het was dus lonend om jonge biggen uit Duitsland te halen. Maar de Belgische regering hield dit liever in eigen hand. Het herstel van de oorlogsschade werd Duitsland voorgeschoteld in het kader van de vredesregeling. Daarbij hoorden overdrachten in natura. Trekpaarden en vee werden in beslag genomen en naar België vervoerd. Toch zou de wederopbouw van de veestapel nog vele jaren duren.

De oorlog had ook een achteruitgang in de mentaliteit te zien gegeven. Moordlust en wreedheid richtten zich niet alleen tegen de vijand maar ook tegen huisdieren. De uitputtingsslag dwong de bezetter, de soldaten en de bevolking om alle voorradige bronnen aan te spreken. Dat bleek niet bevorderlijk voor een positieve bejegening van huisdieren. De invloed van de vooroorlogse campagnes en wetgeving tegen dierenmishandeling verdween als sneeuw voor de zon. De oorlogservaring tekende een hele generatie en dit versterkte de achterstand van België op het vlak van dierenwelzijn.

³⁹ Briefwisseling betreffende de staat van beleg na de bevrijding van het land. Ruslandarchief doos 2424, dossier 185-14-5697.

⁴⁰ L. van Molle, *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990* (Leuven 1990) 133.